

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.О. ОНИЩЕНКО,
д.е.н., професор, ректор, завідувач кафедри фінансів та банківської справи,
Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка,
І.А. БРИЖАНЬ,
к.е.н., доцент, докторант кафедри фінансів та банківської справи,
Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка

Сутність та значення запровадження принципів екологічно орієнтованого розвитку

Зростання екологічних загроз призводить до необхідності змін економічної моделі розвитку, особливо це стосується промисловості України, яка характеризується високим рівнем ресурсо- та енергоємності, низькою інноваційною спроможністю. Виходом з даної ситуації являється стимулювання «зеленої» економіки як складової сталого розвитку. Авторами уточнюється сутність концепції сталого розвитку та розроблені основні інструменти екологічно орієнтованого безкризового розвитку промисловості України.

Ключові слова: промисловий розвиток, сталий розвиток, зелена економіка, інструменти безкризового розвитку.

Рост экологических угроз приводит к необходимости изменения экономической модели развития, особенно это касается промышленности Украины, которая характеризуется высоким уровнем ресурсо- и энергоёмкости, низкой инновационной способностью. Выходом из данной ситуации является стимулирование «зеленой» экономики как составляющей устойчивого развития. Авторами уточняется суть концепции устойчивого развития, разработаны основные инструменты экологически ориентированного бескризового развития промышленности Украины.

Ключевые слова: промышленное развитие, устойчивое развитие, зеленая экономика, инструменты бескризового развития.

The growth of environmental threats leads to necessity to change economic development model, particularly for Ukraine industry, characterized by high resource- and energy intensity, low innovation capacity. It is important to stimulate «green» economy as a component of sustainable development. The authors clarify the essence of the concept of sustainable development and the developed instruments of ecologically focused anti-recessionary management of industrial production development.

Keywords: industrial development, sustainable development, green economy, instruments of anti-recessionary development.

Постановка проблеми. Обґрунтування вибору шляхів економічного розвитку є надзвичайно актуальним для України в умовах розв'язання гострої необхідності запровадження принципів глобального зеленого курсу. Особливо вирішальне значення набуває ця проблема для промисловості, як однієї з провідних галузей національної економіки, що забезпечує економічне зростання країни. Володіючи потужним інтелектуальним і технологічним потенціалом,

промисловість є основою розвитку не тільки внутрішнього ринку України, а й розширення зовнішнього, забезпечення її конкурентоспроможності. Розробка національної промислової політики, адекватної сучасним умовам господарювання та вимогам завдань Цілей Розвитку Тисячоліття, має одне з першочергових значень для досягнення стратегічних цілей України, а глобальна фінансова криза 2008–2009 років тільки підсилила цю тенденцію. В умовах нових трансформаційних процесів виникають нові вимоги до розвитку національної економіки.

Протягом останнього десятиліття увагу політиків і світової громадськості привертає проблема зростання антропогенного навантаження на природні об'єкти і, як наслідок, загроза глобальної екологічної кризи та можливості глобальної екологічної катастрофи. Це, перш за все, пов'язано зі швидкими темпами розвитку «коричневої» економіки, формуванням техногенного типу економічного розвитку, який характеризується природно руйнівним характером, що не враховує власності навколишнього природного середовища до самовідновлення. Тому на Конференції ООН із навколишнього середовища і розвитку в 1992 році урядами і лідерами 179 країн було прийнято рішення про зміну курсу розвитку всього світового співтовариства у напрямі сталого розвитку.

Важливими індикаторами, які характеризують сталість моделей виробництва, стан взаємовідносин суспільства з природою в державі, рівень екологічності та природоємності її економіки, є показники, в яких розраховано співвідношення обсягів виробництва одиниці ВВП до обсягів забруднення окремих компонентів навколишнього середовища та кількості використаних при цьому природних ресурсів. Основними з числа цих індикаторів можна вважати показники водоемності та енергоемності ВВП, показники питомих обсягів забруднень атмосфери, земельних та водних ресурсів, пов'язаних з виробництвом одиниці ВВП. Проблемою періоду початку реформ в Україні стало загальне погіршення еколого-економічних параметрів. Тривалий час у 90-х роках виробництво одиниці ВВП за умов загального зменшення антропогенного впливу на природу, внаслідок економічного спаду супроводжувалося дедалі більшими питомими рівнями забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, збільшенням обсягів витрат енергії.

Одним з уроків нинішньої ситуації для України є усвідомлення того, що за всі роки незалежності в економіці країни, по суті, не відбувалося якісних змін в інноваційному оновленні та здійсненні принципової структурної перебудови, яка б дала можливість забезпечити належний рівень конкурентоспроможності, економічної ефективності, зменшила б рівень природоємності виробництва та забезпечила реальний перехід до сталої моделі розвитку національної економіки, засобом забезпечення якої являється зелена економіка. Необхідність забезпечення подальшого розвитку промисловості України із врахуванням екологічного імперативу обумовлює актуальність пошуку раціональних шляхів і

рішень, спрямованих на забезпечення сталого промислового розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми.

Усвідомлення наявності стійкого деструктивного взаємозв'язку між зростанням чисельності населення у світі, збільшенням масштабів матеріального виробництва у сполученні з нераціональними структурами споживання і прогресуючим вичерпанням життєзабезпечуючого потенціалу планети сприяло виникненню низки досліджень у 50–60-ті роки ХХ ст., присвячених вивченню соціально-економічних і екологічних тенденцій світового розвитку. До найбільш трендових робіт відносять:

1) науковий труд «Безмовна весна» Р. Карлсон (1962) [1], що розкриває небезпечність широкомасштабного і неконтрольованого застосування пестицидів, їх впливу на живі організми та ролі у виникненні глобальної екологічної катастрофи, а також описує ідею розвитку, в якому взаємозв'язані економіка, охорона навколишнього середовища і соціальний добробут, як більш ранню інтерпретацію сучасного бачення «сталого розвитку»;

2) моделі граничного світового розвитку, розроблені в рамках Римського клубу Д. Форрестером [2], Д. Медоузом [3, 4], М. Месаровичем [5] і Р. Пестелем [5], що продовжували традиції теорії Т. Мальтуса [6] про неминучість вичерпання людством власної екологічної ніші. Основна відмінність цих моделей полягає у встановленні конкретних термінів настання глобальної економіко-екологічної кризи:

– модель світового розвитку «Світ II» Д. Форрестера (1971) формалізувала каузальні взаємозв'язки між динамікою чисельності населення, капіталовкладеннями і ресурсами планети (продовольство, мінеральні копалини), а також їх забрудненням. Згідно з уявленнями Д. Форрестера «глобальний максимум якості життя» було досягнуто в середині або наприкінці 60-х років ХХ ст. та у наступні 50–100 років відбудеться «колапс» світової системи (драматичний спад населення і якості життя), попередження якого неможливо при збереженні стандартних управлінських і технологічних інструментів;

– модель «Межі зростання» Д. Медоуза (1972), яка обґрунтовувала життєву необхідність переходу від кількісного росту (експоненційне збільшення чисельності населення і матеріальних засобів виробництва) до якісного покращення розвитку з метою запобігання виникненню екологічної катастрофи. Згідно з основними висновками Д. Медоуза управління межами зростання передбачає два підходи: переміщення або розширення меж зростання (використання інновацій) та послаблення зростання на базі традиційних технологічних платформ (концепція нульового зростання);

– «Інтеграційна модель світу» М. Месаровіча і Р. Пестеля (1974), що розвинула ідеї Д. Медоуза о неминучості досягнення меж розвитку. Модель включає 21 тис. показників для опису стану глобальної системи в будь-який момент часу. Світ розділено на 12 регіонів і представлено змінними,

що описують населення, енергетику, природні ресурси, торгівлю та ін. Не дивлячись на заперечення вірогідності близької глобальної катастрофи автори проекту висунули ідею «органічного диференційованого зростання» 12 географічних регіонів, прогнозуючи локальні економіко-екологічні кризи регіонального масштабу наприкінці ХХ ст. Отже, досягнення динамічної рівноваги світової економіки вбачалося здійснювати шляхом її структурної диференціації та примусовому «гальмуванню економічного і технічного просування вперед» в індустріально розвинених країнах світу, що виробляли понад 9/10 світової промислової продукції;

3) науковий труд Е. Шумахера «Мале прекрасно: економіка для людини» (1973), в якому піддаються критиці сучасні антигуманні концепції індустріального розвитку, обґрунтовується їх згубний вплив на навколишнє середовище та якість життя, формулюються п'ять принципів «буддійської економіки», що покладено в основу діючої методології сталого розвитку [7];

4) моделі технологічного оптимізму, що виходять з наявності можливостей подолання меж економічного зростання за допомогою науково-технічного прогресу. До цього напряму належать концепції «постіндустріального суспільства» Д. Белла [8], Г. Кана та А. Вінера [9], економіко-математична модель «витрати – випуск» В. Леонтьєва, яка враховує багатоваріантність і нелінійність розвитку глобальної економічної системи на базі 15 регіонів світу. На основі моделі Леонтьєва створено вісім умовних сценаріїв розвитку світу з 1990 до 2000 року. Проте через те, що темпи зростання задавалися гіпотетично, результати моделювання не розглядалися як прогноз майбутніх тенденцій.

В Україні дослідженнями взаємозв'язку економічного розвитку та екологічної безпеки займається багато вчених. Перш за все необхідно відзначити роботи О.С. Чмир [10], Б. Букринського [11], Т.П. Галушкіної [12], Л.О. Мусіної [13]. Але, незважаючи на велику кількість досліджень, слід звернути увагу на недостатність наукового опрацювання питання переходу до розвитку промислового виробництва в умовах екологічно орієнтованої економіки.

Метою статті є систематизація основних недоліків розвитку промислового комплексу України в умовах «коричневої» моделі розвитку, уточнення суті концепції сталого розвитку та розробка основних інструментів реалізації цієї концепції для промисловості України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні склалася модель експортоорієнтованого розвитку промисловості, яка характеризується переважанням слабо диверсифікованого низько-технологічного виробництва. Гіпертрофована енергосировинна спрямованість промислового виробництва сформувалася в процесі ринкової адаптації промислових підприємств під визначальним впливом зовнішнього фактора – сприятливої світової кон'юнктури на базові низькотехнологічні сировинні категорії товарного експорту України. Поряд із використанням недозавантажених виробничих потужностей, наявністю відносно

дешевої ресурсної бази та низькою вартістю робочої сили це стало головним чинником економічного зростання. Ефективність такої моделі надмірно залежить від світової кон'юнктури ринку та характеризується відсутністю механізмів протистояння негативним зовнішнім факторам.

Відсутність або неефективна бюджетна підтримка високотехнологічних галузей промисловості призвели до зменшення у структурі випуску частки видів промислової діяльності, орієнтованих на внутрішній ринок. Іншою важливою тенденцією стали низькі темпи модернізації виробництва. В той час як провідні країни світу широко використовували можливості інноваційної розбудови економіки, промисловість України базується переважно на традиційних технологіях, започаткованих ще на ранніх стадіях індустріалізації.

Динаміка української економіки характеризується наявністю низки системних проблем, що потребують невідкладного вирішення та формують ризики для подальшого економічного зростання – це насамперед критичний стан основних засобів, висока ресурсо- та енергоємність виробництва, низький технологічний рівень та низька інноваційна спроможність економіки. На рис. 1 систематизовано основні проблеми, що стримують розвиток промислового комплексу України.

Перш за все варто відзначити переважання сировинної складової у виробництві. Майже 65% обсягу реалізованої продукції становить сировина, що пояснює високу залежність вітчизняного експорту від динаміки міжнародних товарних ринків. Низька диверсифікованість вітчизняного виробництва також не сприяє гнучкості пристосування до ринкових потреб в умовах кризових явищ. Основну частку у структурі експорту займає металургійне виробництво, яке продемонструвало значну залежність від цінних коливань на світових ринках. Слід відзначити, що у 2009 році відбулося зменшення у структурі експорту частки металургійного виробництва до 24,6% – найнижчий показник починаючи з 2000 року. Високу залежність від зовнішнього попиту має також хімічна промисловість, частка якої у структурі експорту в 2011 році становила 7,9%, а в порівнянні з 2001–2007 роками знизилася на 2,3%. Серед основних чинників, що позначилися на скороченні зовнішньоекономічної діяльності крім наслідків світової економічної кризи, також були обмежений доступ до кредитних ресурсів, низький рівень інвестиційної та інноваційної активності, зниження платоспроможного попиту населення.

Однією з основних проблем відтворення в українській економіці є критичний стан основних засобів, ступінь зношеності яких невпинно зростає, досягнувши 74,9% у 2012 році. Експлуатація застарілих основних засобів призводить до спрямування значної частини капіталовкладень на підтримку існуючого технологічного рівня підприємств, замість впровадження нових, сучасніших технологічних процесів. Відсутність дієвих стимулів для інвестування у технологічне переобладнання виробництва призвела до критичного стану основних засобів у низці галузей реального сектору, зокрема,

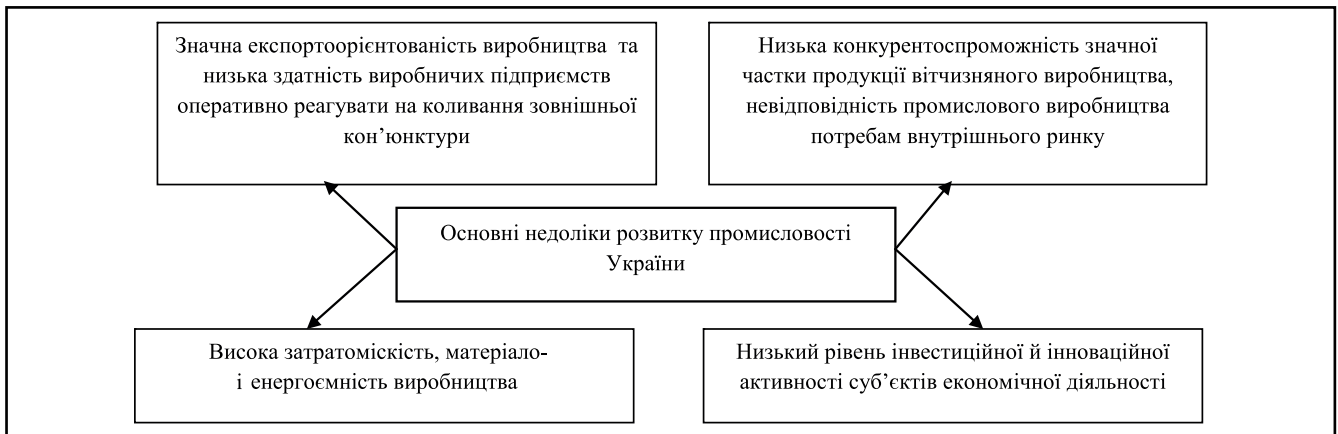


Рисунок 1. Основні недоліки розвитку промисловості України

у транспорті і зв'язку ступінь зношеності становив 94,4%, у переробній промисловості – 66,8%, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 60,7%. Триває зниження рівня матеріальної бази основних галузей соціальної сфери (зношеність основних фондів в освіті – 62,5%, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги – 50,8%), що створює суттєві перешкоди для якісного розвитку людського потенціалу. Фактично єдиним видом діяльності, де вдалося помітно поліпшити стан технічних основних засобів, є сільське господарство. Стрімко погіршується стан матеріально-технічної бази в низці галузей промисловості. При цьому найкритичніша ситуація склалася на підприємствах машинобудівної галузі, де ступінь зношеності основних засобів становив 83,4%, а також хімічної та нафтохімічної промисловості та виробництва коксу і продуктів нафтопереробки, де цей показник наближається до 70%. Водночас динамічніше відбувалося техніко-технологічне переоснащення у добувній, металургійній, харчовій промисловості та виробництві неметалевої мінеральної продукції, де стан основних засобів покращився.

Низький технологічний рівень вітчизняної економіки обумовлює дуже високий рівень її енергоємності. Споживання первинних паливно-енергетичних ресурсів на одиницю ВВП в Україні є значно вищим, ніж у розвинених країнах світу, – у 3,7 раза вищим, ніж у країнах ЄС-27, у 2,9 раза – ніж у сусідній Польщі, в 1,4 раза – ніж у Росії. Дуже високою залишається енергетична складова у собівартості низки видів промислової продукції. Водночас забезпеченість власними енергоресурсами становить менше 50%, що відносить проблему енергоєфективності до ключових проблем економічної безпеки.

Низька конкурентоспроможність більшої кількості продукції вітчизняних товаровиробників зумовлює низький попит на вітчизняну промислову продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринку. Наслідком цього є також заміщення на внутрішньому ринку вітчизняної продукції імпортованими аналогами. У структурі імпорту в 2009 році найбільшу частку займають машинобудування – 16,5%, хімічна та нафтохімічна промисловість – 14,3%, металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів – 5,9% та харчова промисловість – 5,9%.

Кризові явища 2008–2009 років, які супроводжувалися девальвацією гривні, скороченням кредитування промисловості та населення, позначилися на скороченні імпорту товарів та послуг. Проте, незважаючи на це, частка споживання вітчизняної продукції не збільшилася, на що у значній частині вплинула залежність виробництва від імпортованої продукції, як наслідок підвищення вартості готової продукції на внутрішньому ринку, застаріле обладнання, недостатнє фінансування інвестиційно-інноваційних процесів на промислових підприємствах, низький платоспроможний попит на ринку, що визначило низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Значним недоліком розвитку промисловості України є низький рівень інвестицій в основний капітал. У 2009 році більшість підприємств призупинили свою діяльність у напрямі реконструкції і реорганізації виробництва, через обмеженість фінансових як власних, так і кредитних ресурсів. У 2009 році інвестиції в основному спрямовувалися на завершення вже діючих інвестиційних проектів. Як наслідок, частка валового нагромадження основного капіталу як у випуску, так і у ВВП зменшилася до 7,2 та 18,4% проти 8,7 й 22,3% відповідно в середньому в 2001–2007 роках.

Також серед проблем, що стримують розвиток вітчизняного промислового комплексу, необхідно виділити нерозвиненість галузей виробництва продукції з високою часткою доданої вартості. Продукцію з високим рівнем доданої вартості та інноваційності в Україні виробляє машинобудівна галузь, в якій зосереджено близько 20% основних засобів промисловості. Частка випуску продукції машинобудівної галузі в 2009 році скоротилася до 6,1%, що дещо перевищує рівень 2001 року (5,9%) та значно нижче середнього за 2001–2007 років (7%). Сфера послуг, як і сфера виробництва, також зазнала падіння, що було спричинено зниженням кредитування та платоспроможності попиту як підприємств, так і населення. Однак падіння обсягу випуску у виробничій сфері виявилось більш суттєвими.

Наявність зазначених вище проблем підтверджує нагальну необхідність реформування промислового сектору в напрямі розвитку високотехнологічних виробництв. Однак до цього часу економіка України продовжує залишатися однією з най-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

більш природоємних у світі. Понад дві третини загального обсягу реалізованої промислової продукції країни припадає на галузі, що виробляють сировину, матеріали та енергетичні ресурси. Частка продукції соціальної орієнтації перебуває на рівні 1/5 загального обсягу промислового виробництва і має тенденцію до зменшення. Негативні структурні зміни спричинюють не лише низьку економічну ефективність, а й призводять до деградації довкілля та вичерпання запасів природних ресурсів. Сировинна спрямованість виробничої структури в Україні, розрахована переважно на потреби експорту, робить промисловість і економіку в цілому надзвичайно залежними від кон'юнктури зовнішнього ринку, стримує розвиток внутрішнього ринку, звужує національні можливості щодо розвитку економіки та призводить до виснажливого й нераціонального використання природних ресурсів, розвитку процесів забруднення і деградації довкілля.

Оцінюючи антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, можна виділити основні екологічні проблеми у сфері поводження з водними ресурсами, атмосферним повітрям та відходами. Серед основних тенденцій водокористування в Україні слід визначити:

- прогресуюче виснаження потенціалу водних ресурсів через значні обсяги скидання неочищених та недостатньо очищених стічних вод у загальному водовідведенні;

- стали тенденцію до значного забруднення водних об'єктів унаслідок непорядкованого відведення стічних вод від населених пунктів, господарських об'єктів і сільськогосподарських угідь;

- застарілість, незадовільний технічний стан та зношеність основних фондів систем водовідведення, неритмічна та неефективна робота очисних споруд та каналізаційних мереж міст і промислових підприємств, недостатній рівень застосування сучасних технологій очищення стічних вод, підготовки та використання води, їх невідповідність вимогам ресурсозбереження та екологічної безпеки, низькі темпи оновлення основних фондів, які не компенсують процес вибуття з експлуатації амортизованих систем;

- інтенсивну, найчастіше нерегульовану, з порушенням природоохоронного законодавства, забудову водоохоронних зон та прибережних смуг водних об'єктів.

Однією з найгостріших екологічних та соціальних проблем України є забруднення атмосферного повітря антропогенними джерелами: промисловістю, транспортом, опалювальними системами, відходами, отрутохімікатами, які використовуються у сільському господарстві. Підприємства металургійного виробництва та розподілення електроенергії, газу та води щорічно викидають в атмосферу до 66% усіх забруднень від стаціонарних джерел, що є основними забруднювачами атмосферного простору України. Щільність викидів від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на квадратний кілометр в Україні становить 11,4 т, а по деяким важким металам максимальні концентрації у 12,6 рази більше гранично допустимих концентрацій. Таким

чином, в Україні спостерігається критичний стан атмосферного повітря, наслідками якого є виснаження екосистем, збільшення рівня захворюваності та смертності населення. Рівень забруднення атмосферного повітря в Україні досяг небезпечного рівня для здоров'я та життя населення.

Як підсумок, слід зазначити, що збільшення абсолютних обсягів утворення відходів усіх видів зумовлює подальший процес їх накопичення. Не вирішується проблема знешкодження та зберігання небезпечних відходів, залишається гострою проблема розміщення побутових відходів – організаційно-економічний механізм поводження з відходами є не ефективним; фінансування відповідних заходів значно нижче реальних потреб, залишаються нерегульованими питання ідентифікації і класифікації відходів, їх обліку і паспортизації, нормування утворення, стимулювання використання відходів та інше.

У цих умовах надмірного навантаження на навколишнє природне середовище першочерговим завданням стає відмова від використання принципів «коричневої» економіки та пошук шляхів раціонального використання природних ресурсів для забезпечення безпечних природних умов життєдіяльності людства, і запобігання негативних наслідків втручання людини у навколишнє середовище.

Розповсюдження ідей загострення проблем, пов'язаних з екологічними межами економічного зростання, у світовій спільноті та активізація стратегічних досліджень щодо їх подолання знайшли вираження у популяризації широко відомої концепції сталого розвитку, яка за останні 30 років отримала відображення у національних економічних стратегіях 170 країн світу (здебільшого у державах євразійського континенту¹, Північної та Південної Америки², Австралії і Північній Африці). Серед пріоритетних напрямів концепції сталого економічного зростання визначено:

- 1) сприяння більш раціональному (економному) використанню енергії і природних ресурсів, що рівною мірою зменшує техногенне навантаження і підвищує конкурентоспроможність промислового сектору економіки;

- 2) максимально можливе скорочення обсягів відходоутворення на всіх етапах життєвого циклу продукції, що виробляється, за рахунок, по-перше, скорочення утворення відходів виробництва («у джерела») на основі розроблення і впровадження більш досконалих технологій з меншим виходом побічних продуктів, застосування більш ефективних і сучасних підходів утилізації утворених відходів «на кінці труби»; по-друге, утилізація відходів споживання – відпрацьованих продуктів, техніки і матеріалів, строк експлуатації яких було вичерпано;

- 3) формування раціональних структур споживання і підвищення екологічних стандартів господарювання (без завдання шкоди принципам міжнародної торгівлі) шляхом цілових

¹ Європейський Союз, Скандинавські країни, Спільнота незалежних держав на пострадянському просторі, у т.ч. Україна, Китайська народна республіка, Японія та ін. країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

² США, Канада, Аргентина, Бразилія, Мексика.

державних замовлень і закупівель, що особливо актуально для країн з переважанням командно-адміністративних важелів управління природокористуванням;

4) розвиток економічних важелів мотивації поведінкових реакцій економічних суб'єктів шляхом проведення політики екологічно орієнтованих ціноутворення, оподаткування, кредитування, зворотно-залогової системи як додаткових стимулів здійснювати добровільні якісні перетворення в структурі виробництва і споживання, що дозволяють враховувати специфічні інституціональні умови конкретного регіону;

5) імплементація екологічно лояльних норм до системи суспільних цінностей, що орієнтуватиме широкі прошарки населення на пріоритети раціонального споживання за допомогою навчальних, інформаційно-просвітницьких програм і маркетингових акцій, що пропагують екологічно чистий образ життя.

У контексті указаних напрямів складено перелік рекомендацій з консолідованої діяльності урядовим установам, бізнес-структурам і широкій спільноті, зокрема:

1) заохочення розповсюдження існуючих екологічно безпечних технологій використання інноваційних і поновлювальних джерел енергії та природних ресурсів, у тому числі рециркуляції відходів виробництва і споживання, а також системи компенсації природоохоронних витрат, що забезпечили зниження техногенного навантаження на природне середовище (наприклад, платежу за тару);

2) сприяння проведенню наукових досліджень і розробок у сфері екологічно безпечних технологій, впровадження у виробництво більш екологічної продукції;

3) скорочення марнотратного використання матеріалів для упаковки готової продукції;

4) надання допомоги країнами, що розвиваються, з питань підвищення ефективності використання екологічно чистих технологій при врахуванні специфіки національних умов, а також окремим особам та сім'ям у вирішенні питань екологічно обґрунтованого свідомого споживацького вибору шляхом розповсюдження інформації про наслідки різних варіантів і стилів споживацької поведінки з метою стимулювання попиту на екологічно безпечні товари.

Як слідє з пріоритетів, встановлених положеннями міжнародних угод: основними передумовами сталого розвитку виступають, по-перше, ресурсозберігаючі та екологічно чисті технологічні і технічні інновації, по-друге, екологічно лояльні інституціональні правила господарювання юридичних і фізичних осіб. Виходячи з цього доцільно визначати сталий розвиток як безперервний довгостроковий безкризовий розвиток, заснований на створенні (розробленні) і своєчасному впровадженні інновацій із врахуванням екологічно орієнтованого вектору господарювання. Саме високий рівень екологічно орієнтованої інноваційності, ініціативності та лояльності підприємництва виступає рушійною силою формування суспільно-економічної формації, що відповідає домінуючим уявленням про сталість як про триєдиний опти-

мальний баланс економіки, суспільства та природи. Як підкреслюють українські вчені, шляхом до сталого розвитку являється «зелена економіка» 10 .

Україна політично приєдналася до основних міжнародних конвенцій та декларацій щодо необхідності переходу до моделі сталого розвитку. Так, на законодавчому рівні затверджено національні та загальнодержавні програми, серед яких: Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року, Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року, Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011–2015 років тощо. Таким чином, у країні створюється інституційне підґрунтя для імплементації екологічної політики у соціально-економічний розвиток держави. У зв'язку з цим метою екологічної стратегії України визначено стабілізацію і поліпшення стану довкілля шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних систем. Україна вже взяла орієнтир на запровадження принципів «зеленої» економіки. Особливо актуальним це виявилось в контексті необхідності розроблення антикризової політики. В умовах фінансової кризи та загрози глобальної рецесії широко поширення набула ідея «зеленого» стимулювання, що полягає у першочерговій підтримці тих галузей, де масштабні державні інвестиції можуть дати поштовх формуванню «зеленої» економіки. Але для реалізації задекларованої мети мають бути розроблені відповідні практичні заходи та інструменти «озеленення» промисловості України в умовах кризи.

Інструментами екологічно-орієнтованого антикризового управління промисловим виробництвом можуть виступати класичні інструменти антикризового управління (нормативні документи і вбудовані ринкові стабілізатори, інструменти моделювання, спеціалізована інфраструктура – технопарки, кластери, профільні інститути тощо), логічно розширені включенням екологічного імперативу, тобто направлені на стимулювання підприємців до інвестування в екологічно-орієнтовані інновації, покупців до надання переваг «зеленій» продукції та послугам.

Інструментальний апарат підтримки управлінських рішень та практичної реалізації заходів у сфері екологічно орієнтованого управління промисловим виробництвом може бути згруповано за такими напрямками:

1) інституціонально-правовий: закони, постанови, накази, розпорядження, укази, що регулюють порядок, узгоджують діяльність суб'єктів господарювання та встановлюють екологічно прийнятні межі експлуатації природних ресурсів;

2) адміністративний: устави організацій, положення, угоди, посадові інструкції, правила, вимоги та норми, що регулюють відносини суб'єктів господарської діяльності та державних установ з питань споживання природних ресур-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

сів, здійснення природоохоронної діяльності, інспекційних перевірок, державної екологічної експертизи;

3) ринковий: тарифи на послуги, податки та екологічні збори, економічні санкції, компенсаційні платежі, податкові, кредитні та інвестиційні пільги, цільові дотації та субсидії;

4) економіко–математичний: виробничі функції, алгоритми та моделі еколого–економічних процесів та систем, індекси розвитку та ефективності, програмне забезпечення;

5) соціально–психологічний: екологічна сертифікація та маркування товарів, проведення широкомасштабних екологічно орієнтованих маркетингових акцій, екологічна реклама у засобах масової інформації, використання логотипів, брендів, торгівельних марок, що підкреслюють «зелений» імідж виробника, анкетування, тестування;

6) інформаційний: екологічний моніторинг, екологічний облік, лабораторний контроль, інформаційні бюлетені, проведення консультацій, семінарів, показів.

Багаторічна практика розвитку економіки в провідних країнах показує, що використання виключно економічних механізмів не здатне забезпечити необхідний ефект. Без активної регулюючої ролі держави не може бути створена ефективна, соціально орієнтована ринкова економіка. Тому немає жодної країни з високорозвиненою економікою, де держава уникає регулювання і стимулювання ключових соціально–економічних, в тому числі інноваційних процесів. При цьому важливо віднайти баланс у взаємодії приватної ініціативи та державної активності, що є взаємозамінними, а взаємодоповнюючими явищами. Зв'язувальною ланкою між ними є інституційне середовище, яке також формується завдяки відповідним діям держави, що перш за все полягає у розробці відповідних нормативних документів. У сфері екологічно орієнтованого антикризового управління промисловим виробництвом нормативні документи використовуються для встановлення загальноприйнятих правил (наборів умов, дій і винятків) екологічно безпечного спеціального природокористування, у тому числі:

– квот і лімітів споживання природних ресурсів та емісії забруднюючих речовин;

– переліків необхідних процедур та порядків їх реалізації при: вилученні ресурсів з природного середовища, поводженні з відходами виробництва, компенсуванні збитків, завданих навколишньому середовищу та населенню.

Не менш важливим для створення відповідного інституційного середовища є використання вбудованих ринкових стабілізаторів (built–instabilizer). До цього типу інструментів державного впливу відносять будь–які економічні заходи щодо (1) стимулювання попиту і пропозиції в період спаду промислового виробництва та (2) стримування зростання виробництва при «перегріві економіки» без необхідності прямого оперативного державного регулювання, що вживаються в умовах вільної ринкової економіки з метою обмежити коливання цін, обсягів виробництва, зайнятості та ін. [15, 16]. Таким чином, їхнє основне призначення полягає в

згладжуванні амплітуди циклів економічної кон'юнктури на основі саморегуляції. До екологічно орієнтованих ринкових стабілізаторів відносять систему:

1) екологічного оподаткування;

2) кредитних пільг на реалізацію діяльності пов'язаної з екологізацією життєвого циклу продукції;

3) державних витрат на природоохоронні цілі, у тому числі: виплату компенсацій та допомог населенню, що проживає в зонах екологічної кризи; здійснення державних програм з нарощування наукового потенціалу, перепідготовки кадрів (підвищення кваліфікації і розвиток навичок роботи з високотехнологічним, наукомістким устаткуванням), формування екологічно чистих інституційних норм природокористування та ін.;

4) регулювання цін на «екологічно чисті» товари і послуги;

5) екологічного страхування, зокрема страхування фінансової відповідальності об'єктів підвищеної екологічної небезпеки та майнових інтересів страхувальників, що виникають в результаті аварійного (раптового, ненавмисного) забруднення навколишнього природного середовища, який забезпечує можливість компенсації частини заподіяних забрудненням довілля збитків шляхом перекладення фінансової відповідальності за екологічну шкоду на страхові компанії та створює додаткові джерела фінансування природоохоронних заходів [17].

Впровадження запропонованих інструментів екологічно–орієнтованого управління промисловим виробництвом та послідовної державної політики надасть можливість створити сприятливе інституційне середовище, що значно прискорить процес переходу промисловості України до концепції сталого розвитку. Це, своєю чергою, дозволить відновити природне середовище та одночасно забезпечити високий рівень життя населення.

Висновки

Нинішня структура промисловості України не відповідає вимогам часу. Її відтворення не зможе забезпечити країні довгострокового економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності виробництва, особливо із врахуванням екологічного імперативу. Тому на сьогодні має бути змінена стратегія розвитку промисловості України. Завданням промислового розвитку має стати створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації вирішувати основні завдання соціально–економічного розвитку та розв'язувати екологічні проблеми, в тому числі пов'язані з необхідністю обмеження та скорочення викидів парникових газів і збільшення їх поглинання. Це можливо на основі впровадження інноваційної моделі розвитку суспільства з урахуванням принципів еколого–орієнтованого розвитку й формування ефективного інвестиційного клімату. Ступінь і концентрація інтелектуального потенціалу на сьогодні визначають потенціал економічного зростання країни.

Участь у найбільш фінансоємких ланках ланцюжків доданої вартості продукції, що випускається країною, отримання більш високої ренти від нових ринкових можливостей, які з'являються за рахунок комерціалізації передових науково-технічних розробок і інноваційних рішень має стати пріоритетом сучасної економіки.

У статті розроблено спеціалізований інструментарій управління розвитком промислового виробництва на рівні державних соціально-економічних інститутів, що дозволить досягти задач та підвищення конкурентоспроможності та екологічності суспільного відтворення у довгостроковому періоді. Надзвичайно актуальним є продовження досліджень щодо визначення засобів змінювання технологічної платформи господарювання та інституціональних норм природокористування – розроблення теоретико-методологічного базису, економічно-математичного інструментарію підтримки управлінських рішень та практичних рекомендацій щодо переходу до моделі екологічно-орієнтованого безкризового розвитку промислового виробництва.

Список використаних джерел

1. Carson R. Silent spring / R. Carson, L. Darling. – Boston: Houghton Mifflin ; Cambridge, Mass.: Riverside Press, 1962. – x, 368 p.
2. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер. – М.: Наука, 1978. – 167 с.
3. Медоуз Д.Х. За пределами роста / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс. – М.: Прогресс, 1994. – 304 с.
4. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз; пер. с англ. – М.: Академкнига, 2007. – 342 с.
5. Mesarovic M. Mankind at the turning Point / M. Mesarovic, E. Pestel. – N.-Y.: E.P. Dutton., 1974. – 41 p.
6. Malthus T. Essay on the Principle of Population / T. Malthus – London: Electronic scholarly publishing, 1798. – 126 p.

7. Малое прекрасно: экономика для человека / Э.Ф. Шумахер; пер. с англ. Л. Шарашкин, И. Шарашкина. – РСПИ, 2007 г. – 246 с. [Электрон. ресурс] – Режим доступа: <http://www.samorodok.org/schum.pdf>

8. Белл Д. Третья технологическая революция и ее возможные социально-экономические последствия / Д. Белл. – М.: Экономика, 1990. – 246 с.

9. Мир нашего завтра / Состав. И.В. Бестужев-Лада. – М.: Эксмо, Алгоритм-Книга, 2003. – Серия: История XXI века. – 512 с.

10. Чмир О.С. Сутність та значення для суспільного прогресу «зеленої» економіки. «Зелена» Економіка – шлях до сталого розвитку: зб. матеріалів. К.: НДЕІ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, 2013. С. 10–16.

11. Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Реутов В.Є. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов. Одеса: НАН України, ІПРЕЕД, 2011. 348 с.

12. Галушкіна Т.П., Мусіна Л.О. Хумарова Н.І. Національна політика «зеленого зростання в Україні» / Т.П. Галушкіна, Л.О. Мусіна, Н.І. Хумарова. Одеса, ІПРЕЕД НАН України. Саки: ПП «Підприємство Фенікс». – 2012–272 с.

13. Мусіна Л.А. Взаємний вплив економіки та природного середовища в сучасному світі: політика, стратегії, технології: монографія / Л.А. Мусіна, А.В. Ямчук, Т.К. Кваша. К.: УкрІНТЕІ, 2012. 260 с.

14. Шарий В.І. Державне антикризове управління: технологічний процес // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. ОРІДУ УАДУ. – О., 2003. – Вип. 2 (14). – С. 171–182.

15. Голубкова Л.Г. Філософія управління: монографія / Л.Г. Голубкова, В.М. Розин. – Йошкар-Ола: Марійський державний технічний університет, 2010. – 608 с.

16. Стратегія сталого розвитку регіону: монографія / І.О. Александров, О.В. Половян, О.Ф. Коновалов, О.В. Логачова, М.Ю. Тарасова / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2010. – 203 с.

Л.Д. БУРЯК,
к.е.н., професор, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
А.М. ПАВЛІКОВСЬКИЙ,
к.е.н., професор, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана
Н.Л. КРЕМПОВА,
к.е.н., доцент, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Оцінка ефективності використання основних засобів суб'єктів малого підприємництва

У статті розглядається стан основних засобів суб'єктів малого підприємництва, показники, які характеризують ефективність використання основних засобів суб'єктів малого підприємництва. Проведено аналіз фондів малих підприємств в динаміці, обґрунтовано необхідність оновлення основних засобів на новій

технічній основі, показано взаємозв'язок між фондівдачею і рівнем рентабельності основних засобів та їхній вплив на кінцеві результати суб'єктів малого підприємництва, наведена динаміка зміни прибутку від реалізації продукції в залежності від зміни вартості основних засобів досліджуваних малих підприємств.